

Г. І. Грuba,
д. держ. упр., Голова правління ВАТ "Крименерго"

ТЕНДЕНЦІЇ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено державне регулювання розвитку ринкових інноваційних інститутів. Визначено реальні умови в Україні щодо захисту інтелектуальної власності.

The state adjusting of development of market innovative institutes is explored. The real terms are certain in Ukraine in relation to defence of intellectual property.

Ключові слова: державне регулювання, інноваційний напрям, інтелектуальна власність, механізм ризикового інвестування, стратегія.

ВСТУП

Поки що не доводиться очікувати активної діяльності фінансового капіталу на загальних засадах в інноваційному напрямі — на заваді стає потенційна невизначеність результату вкладення коштів у науковий пошук, оскільки він за своєю природою готовий задовольнитися і відсутністю корисного з економічної погляді результату. Але те, що може дозволити собі "чиста наука" — розглядати відсутність результату як нормальний стан — не може дозволити собі економіка, вона вимагає наперед прогнозованого прибутку. Ця суперечність вирішується через спеціально створений механізм ризикового інвестування, який отримав назву "венчурний бізнес". Економічна система має містити в собі "атакуючу інноваційну стратегію", в іншому разі держава, навіть якщо вона і належала до розвинутих, опиниться в ар'єргарді світового прогресу. Не можна сказати, що в Україні таких механізмів і такої системи зовсім не існує — є певним чином розвинена банківська система, інфраструктура фондового ринку. Але вони, на жаль, не забезпечують фінансовими ресурсами розширене відтворення: основним джерелом інвестицій залишаються держава і власні кошти суб'єктів економічної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Грунтовне дослідження різних аспектів державного управління інноваційною діяльністю здійснили у своїх працях О.М. Алімов, М. Альберт, Б.М. Андрушків, І. Ансофф, О.І. Амоша, І.В. Андел, Ю.М. Бажал, А.Є. Батюк, А.К. Безчасний, С.О. Біла, О.І. Білоцерківський, М.С. Білик, В.Г. Бодров, Р.В. Бойко, П.Т. Бубенко, П.Ю. Бурак, О.В. Бутко, Л. Водачек, О. Водачкова, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити державне регулювання розвитку ринкових інноваційних інститутів;
— визначити реальні умови в Україні щодо захисту інтелектуальної власності.

РЕЗУЛЬТАТИ

Принципова схема венчурного бізнесу являє собою ланцюжок послідовних етапів. На першому центральна

роль належить автору інноваційної ідеї (ентузіасту від науки, колективу малого підприємства чи навіть академічного НДІ). На другому, коли постає завдання створення дослідного зразка (і побіжні йому — набір персоналу, придбання устаткування і т.д.), власне, й починається венчурний етап реалізації проекту: до нього підключаються експерти венчурної компанії, які оцінюють ринкові перспективи продукту і рекомендують інвестувати в забезпечення його серійного виробництва. Після досягнення цього рівня венчурною компанією, що стала співвласником бізнесу, приймається рішення про його продаж іншому інвестору чи через фондовий ринок. Надалі піонери венчурної компанії працюють над просуванням уже наступного проекту. Венчурний бізнес відрізняється високими ризиками, але, у разі успіху, настільки ж високою прибутковістю. Таким чином, венчурні компанії виступають слугою двох панів — науки й бізнесу, своєрідною "свахкою", що поєднує інтереси обох сторін, комунікатором, за допомогою якого мета знаходить засоби свого досягнення.

Досвід різних країн свідчить, що венчурні підприємства за умови створення певних сприятливих умов здатні забезпечити значні обсяги фінансування наукових досліджень. Так, якщо в Російській Федерації загальний обсяг венчурних вкладень за рік становить 60 млн доларів США, то в самих США це — дводенний оборот венчурного бізнесу [3, с. 13].

Власне, навіть суто економічних підхід у деяких випадках виправдовує можливість неотримання прибутку від вкладення коштів. Особливістю інвестиційних проектів, пов'язаних з науково-дослідними роботами, є те, що їх ефективність часто не можна оцінити, використовуючи загальноприйнятні критерії оцінювання інвестиційних проектів. Проте такі проекти можуть мати певний пріоритет для деяких компаній, коли пов'язані з виживанням. "Найвищий пріоритет має виживання, і витрати на НДДКР, пов'язані з виживанням, можуть бути виправданими вже на цій підставі, незалежно від їх фінансової віддачі" [7, с. 64].

Проблема фінансування інноваційних проектів у рамках малих підприємств полягає в тому, що останні, як правило, не мають достатнього власного капіталу або заставного майна для здійснення базових інновацій.

Тому для інноваційної підтримки малого бізнесу такою важливою є роль держави. США і країни ЄС виділяють значні суми на створення малих спеціалізованих інноваційних компаній (4—5 вчених і 8—12 менеджерів) як найбільш продуктивних і оперативних, у нас їх необхідність ще належним чином не усвідомлюється [3, с. 13]. Так вирішується суперечність між винятковим значенням малих інноваційних фірм для прискорення науково-технологічного прогресу та відсутністю орієнтації традиційних джерел фінансових ресурсів на ризиковані вкладення.

У радянські часи наука не відчувала гострого дефіциту коштів. На потреби наукового пошуку виділялися значні асигнування з державного бюджету, крім того, байдужі до прибутковості госпрозрахункові державні підприємства мали спеціальні статті видатків на подібні цілі та із задоволенням їх виконували, оскільки невикористані кошти просто могли бути вилучені державою. Щоправда, радянське централізоване планування, хоча й спрямовувало кошти на інновації, проте виявилось нездатним вивільнити капітал із "обіймів" традиційних виробництв. У результаті сформувалася виробничо-технологічна багатоукладність, яка й спричинила структурну кризу. Остання і була успадкована українською економікою після розвалу єдиного народного господарського комплексу колишнього СРСР.

Централізовані та децентралізовані джерела зникли із цим розпадом, а успадковані недоліки залишилися. Держава, позбувшись монополії на володіння продуктивним потенціалом і на перерозподіл лівової частки національного доходу, змушена концентрувати обмежені бюджетні ресурси майже повністю на потреби поточного споживання. Поставлені в умови виживання нинішні підприємства навіть за наявності прибутків неохоче виділяють кошти, які принесуть віддачу лише у віддаленій перспективі, та ще й існує висока ймовірність того, що ці вкладення взагалі не окупляться. Притаманні ринковим умовам інститути акумуляції суспільних заощаджень — банківська система та фондовий ринок — також не готові до зайвого ризику, оскільки оперують залученими коштами і зобов'язані забезпечити нехай невисоку, але гарантовану прибутковість.

Саме тут є значною роль держави: вона має виступити ініціатором створення венчурних фондів, зробити певний внесок у їх фінансову базу, а головне організувати досконалий контроль за їх діяльністю з метою запобігання різноманітним махінаціям. Причому держава може не прямо надавати кошти, а просто страхувати інноваційні ризики. За умови надання державою гарантій та за наявності довіри до неї співзасновниками більш охоче можуть ставати недержавні фінансові структури.

Фахівці виділяють такі форми венчурного фінансування:

- участь венчурного інвестора як партнера з обмеженою відповідальністю у венчурних фондах;
- організація квазісамостійної дочірньої фірми (внутрішній венчур) з керуючими — співробітниками корпорації, а фінансування такої фірми здійснюється за рахунок коштів корпорації;
- пряме фінансування малих венчурних фірм державними регіональними структурами або приватним капіталом.

Загальним недоліком діючих в Україні венчурних фондів, що діють в Україні, можна вважати незначний капітал, яким вони оперують. Принциповою проблемою, яка постала на шляху розвитку венчурного бізнесу і визначається широким колом фахівців, є проблема захисту інтелектуальної власності [2, с. 35; 5, с. 90]. Ця принциповість полягає в тому, що знання, на відміну від будь-якого іншого ресурсу, можуть бути і є лише предметом володіння. Формально вони вважаються таким самим об'єктом власності, як і будь-які інші цінності, але, на відміну від предметно-матеріальних речей, пе-

редача їх власником іншій особі не позбавляє попереднього власника можливості використовувати ці знання. Навіть якщо носій знань обмінює права власності на свої знання на будь-яку матеріальну винагороду і закріпить цей акт юридичною нормою, це фактично не позбавляє його самих знань, і в майбутньому така людина стає перед вибором: використовувати ці знання у своїх інтересах чи дотримуватися юридичних норм, згідно з якими була передана власність на знання.

Ще складнішою є справа, пов'язана з несанкціонованим присвоєнням знань: викрадач може їх використовувати без відома власника довгий час і отримувати прибутки, не витрачаючи попередньо ніяких коштів на створення самого знання. Через це наявність ефективного захисту інтелектуальної власності набуває надзвичайної ваги для прийняття інвестиційних рішень.

Суспільство зобов'язане створити умови для придбання прав власності на знання і винаходи тим суб'єктам господарювання, які здатні забезпечити найбільшу користь від використання цих ресурсів. У ринкових умовах права власності мають стати об'єктом купівлі-продажу і переходити до тих, хто здатний найбільш ефективно їх використовувати [1, с. 41].

Слід зважити, що для реальних умов України проблема захисту інтелектуальної власності має дещо небажаний аспект: за роки незалежності у нас склалося дещо зневажливе ставлення до використання зарубіжних авторських прав, принаймні у сфері програмного забезпечення. Значною мірою поширеність персональних комп'ютерів у нас пояснюється можливістю фактично безкоштовного встановлювати програмне забезпечення, адже його ціна, з урахуванням частки авторської винагороди, чи не переважає вартість комп'ютерного "заліза". У разі, коли в нашій державі доведеться повністю виконувати міжнародно визнані правила щодо оплати інтелектуальної власності, значна частка користувачів сучасної обчислювальної техніки буде просто нездатна їх здійснити. Але й терпіти подібне "піратство" міжнародне товариство не бажає, отже, ж рано чи пізно доведеться перейти на цивілізовані відносини у цій справі. Власне, вже й зараз стаття 176 Кримінального кодексу України передбачає суворе покарання за використання неліцензійного програмного забезпечення з метою отримання прибутку, але її дієвість сумнівна. Нашій державі доведеться здійснити заходи щодо подальшого посилення цивільно-правових і кримінальних санкцій у цьому напрямі. Для зменшення витрат на програмне забезпечення слід активізувати власний науковий потенціал з розробки комп'ютерних програм, адже наприкінці ХХ століття Україна була одним із світових лідерів у цьому напрямі.

Для України має бути корисним забезпечення надійної охорони прав на винаходи і одночасно фінансової підтримки винахідників, яка в розвинутих країнах досягається на основі патентного права. З радянських часів у нас склалося дещо легковажне ставлення до інтелектуальної власності на інноваційні рішення, поширене в ті часи "авторське свідоцтво" практично не мало економічного змісту і розглядалося як певний моральний стимул для першовідкривачів. Поняття "патент" є більш глибоким, перш за все, за економічними наслідками його отримання, і побудова надійного механізму їх реалізації в Україні має здійснити суттєвий позитивний вплив на інноваційну діяльність в нашій державі.

Закони про інтелектуальну власність — патенти й авторські права — вдалих приклад урядової політики, спрямованої на стимулювання творчості. Ідея ця виникла в Італії ще в епоху Відродження, але сучасне патентне законодавство зародилося в Англії, де в 1624 році був запроваджений "Закон про монополії" (надавав виключне право терміном на 14 років "справжньому і першому винахіднику" будь-якого методу виробництва). Закон дав користь винахідникам, пов'язавши винагороду за винахід з економічними дивідендами від нього.

У міжнародній практиці склалося декілька основних видів ліцензійних угод.

1. За договором простої ліцензії ліцензіар дозволяє на встановлених умовах використовувати винахід, залишаючи при цьому за собою право як самостійного його використання, так і надання на аналогічних умовах ліцензій іншим зацікавленим особам. На практиці укладання договорів простої ліцензії дуже поширено в тих галузях, де предмети ліцензії належать до сфери масового виробництва й широкого споживання, де вироблена продукція не має точного обліку та, крім того, постійна потреба в ній настільки велика, що наявність кількох ліцензіатів на ринку однієї країни не заважатиме нормальній реалізації виробленої за ліцензією продукції (медикаменти, товари харчування);

2. За договором виключної ліцензії ліцензіату надається виключне право на використання винаходів або секретів виробництва у межах, які обумовлені та узгоджені, і ліцензіар вже не може надавати аналогічні за умовами ліцензії іншим особам (фірмам). Це, однак, не спростовує право ліцензіата на самостійне використання предмета даної ліцензії на умовах, які не мають протиріччя щодо умовами попередньої угоди. Найчастіше обмежені умови стосуються території, у межах якої ліцензіат може використовувати своє виключне право. Цей вид ліцензій найбільш поширений як у світовій, так і у вітчизняній практиці.

3. Зміст договору повної ліцензії полягає в тому, що ліцензіар перепоступається ліцензіатові повністю всіма правами на використання винаходів, секретів виробництва на весь термін дії договору. При цьому сам ліцензіар протягом усього терміну дії не має права використовувати предмет ліцензії. Договір повної ліцензії укладається в тому випадку, коли ліцензіар не має можливості ні для самостійного використання винаходів, ні для проведення комерційної роботи з реалізації винаходів на ринку іншим потенційним покупцям.

Ще одне вразливе місце для венчурного бізнесу в Україні пов'язане з нерозвиненістю фондового ринку. Справа в тому, що венчурні вкладення, які здійснюються спеціалізованими фондами, дають найбільший дохід не в процесі безпосереднього виробництва — кінцевим результатом діяльності венчурного інвестора є продаж акцій підприємства, в яке він інвестував кошти, за високою ціною і отримання за рахунок цього прибутку.

У США, наприклад, для полегшення продажу акцій інноваційних фірм, які ще не мають репутації в широкому колі потенціальних покупців, існує позабіржовий ринок цінних паперів, який офіційно називається "Система автоматичного котирування Національної асоціації біржових дилерів" (NASDAQ). Умови виходу на цей ринок є значно легшими, ніж на традиційні (наприклад, на Нью-Йоркську фондову біржу), тому малі й середні фірми орієнтуються здебільшого саме на нього.

В Україні існують позабіржові системи фондової торгівлі, однак вони орієнтовані в основному на роботу з цінними паперами великих успішних підприємств і практично не допомагають залучати кошти на ризиковані інноваційні вкладення. Бажано б мати подібний ринок в Україні [2], але до цього треба докласти ще багато зусиль. Доводиться сприймати як факт, що в країні практично відсутній електронний сектор первинних інноваційних пропозицій, через що фірми, які потенційно могли б займатися розробкою інноваційних проєктів, стикаються зі значними труднощами у разі пошуку індивідуального інвестора.

Розвиток інституту венчурного капіталу в Україні, з огляду на відсутність як первинного, так і вторинного ринку інноваційних продуктів, може відбуватися паралельно двома шляхами: через формування спеціалізованого венчурного капіталу та через створення неформального ринку такого капіталу. Обидва шляхи передбачають проведення широкого спек-

ра не лише організаційно-економічних, а й законодавчих заходів.

Що стосується можливих джерел венчурного капіталу, то в цьому питанні основні надії покладаються на нову пенсійну реформу та іноземний капітал. Якщо в країнах з розвинутою системою венчурного фінансування національний капітал у цій сфері становить близько 50%, то в країнах з перехідною економікою, наприклад США, значно більшу питому вагу мають інвестори ЄБРР та окремих розвинених країн [6, с. 5].

Істотним недоліком національного законодавства є те, що малі інноваційні підприємства, які мають найбільший інноваційний потенціал, не мають суттєвих пільг щодо податку на прибуток. Не діють податкові пільги щодо таких напрямів діяльності, як розробка і реалізація інноваційних проєктів. У більшості випадків навіть встановлені пільги досить умовні, бо насправді надають лише відстрочку сплати податків: "Інвестиційний податковий кредит — це відстрочка плати податку на прибуток, що надається суб'єкту підприємницької діяльності на певний термін з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм, з наступною компенсацією відстрочених сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне зростання прибутку, що буде отримано внаслідок реалізації інноваційних програм" [4]. Закон України "Про основні засади формування та регулювання ринку венчурного капіталу" перебуває в стадії законопроекту надто довгий час. Відповідно до ст. 13 Закону України "Про державну підтримку малого підприємництва" фінансове забезпечення названого підприємництва відповідно до своєї компетенції на загальнодержавному рівні здійснює Український фонд підтримки підприємництва, в регіонах — регіональні фонди підтримки підприємництва, на місцях — місцеві, але їх ресурси надто незначні, щоб змінити становище на краще.

ВИСНОВКИ

Отже, українська держава не поспішає брати на себе зобов'язання щодо захисту та підтримки діяльності венчурного бізнесу. Можна сказати, що в Україні лише в основному створені такі інституції ринку венчурного капіталу, як приватна власність, вільні ціни, конкуренція, недержавні банки та інші фінансові установи, податкова система ринкового типу. Економічна система в Україні все ще складається з суперечливого набору інститутів, наявні ринкові інститути недостатньо розвинуті.

Література:

1. Алексеев І. Функції та об'єкти державного управління // Актуальні проблеми державного управління: Наук. зб. ОФ УАДУ. — Одеса: ОФ УАДУ, Оптимум, 2004. — Вип. 6. — С. 40—46.
2. Батура О., Пікуліна Н. Інституціональні умови розвитку венчурного підприємництва в Україні // Економіка України. — 2004. — № 8. — С. 34—38.
3. Богиня Д., Волинський Г. Державне регулювання перехідних процесів // Економіка України. — 2006. — № 5. — С. 12—21.
4. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України з метою підтримки наукової і науково-технічної діяльності" від 1 грудня 1998 року № 285-XIV.
5. Ільїна Г.О. Формування механізму управління інноваційною діяльністю в регіоні // Управление экономикой переходного периода. — Донецьк, 2000. — С. 89—99.
6. Прядкин К, Гусев В. Очередное недомыслие или инновационная "панацея" // Зеркало недели. — 2002. — 12 октября. — С. 5.
7. Топільницька О.П. Напрями регулювання інноваційної діяльності // Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи в Україні. — Львів, 2006. — С. 63—65.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2011 р.